

Dr Oksana Iwankowa-Stetsiuk

Instytut Etnologii Narodowej Akademii Nauk Ukrainy

**ROZSZERZENIE PRZESTRZENI INTEGRACYJNEJ
OSÓB WEWNĘTRZNIE PRZESIEDLONYCH:
IMPLEMENTACJA NA UKRAINIE
POLSKIEGO DOŚWIADCZENIA
WSPOMAGANIA RODZIN**

**EXTENDING THE INTEGRATION SPACE OF IDPS:
IMPLEMENTATION OF THE POLISH EXPERIENCE
OF SUPPORTING FAMILIES IN UKRAINE**

Streszczenie

Artykuł jest poświęcony analizie procesu implementacji na Ukrainie polskiego doświadczenia wspomagania rodzin, przewidującego harmonizację wysiłków fachowców w celu pomocy rodzinie, jako integralności specyficznej. Podobne doświadczenie jest istotne dla Ukrainy w czasie przedłużającego się konfliktu zbrojnego na wschodnich terenach kraju, co w konsekwencji prowadzi do wzrostu liczby rodzin wewnętrznie przesiedlonych, które borykają się z własnymi specyficznymi problemami i potrzebami, w tym również z potrzebą rozszerzenia przestrzeni integracji. W artykule wykorzystano materiały wspólnego projektu Caritas Ukraina i Caritas Polska „Utworzenie centrum wsparcia rodziny, w jakości modelu integracji osób wewnętrznie przesiedlonych (OWP) i społeczności przyjmujących na Ukrainie”, zrealizowanego z udziałem autora w latach 2017-2019 r. w ramach programu polskiej współpracy rozwojowej Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP.

Słowa kluczowe: integracja, rodzina, technologie artystyczne, osoby wewnętrznie przesiedlone, wspólnota.

Abstract

The article is dedicated to the analysis of the implementation process of the Polish experience of supporting IDPs families in Ukraine, which envisages the harmonization of the efforts of professionals to help families as an specific integrities. A similar experience is important for Ukraine during the armed conflict in the eastern territories of the country, which in turn leads to an increase in the number of internally displaced families who are struggling with their own specific problems and needs, including the need to expand the integration space. The article uses the materials of the joint project of Caritas Ukraine and Caritas Polska "Establishing a family support center due to the model of integration of internally displaced persons (IDPs) and host communities in Ukraine", implemented with the author's participation in 2017-2019 as part of the cooperation program of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Poland.

Keywords: integration, family, artistic technologies, internally displaced persons, community.

Wprowadzenie

O znaczeniu realizowanych badań decyduje ich społeczna użyteczność. Społeczeństwo ukraińskie znalazło się w szczególnie trudnej sytuacji. Konflikt zbrojny w Donbasie wraz z aneksją Krymu doprowadził do tego, że około 1,5 mln Ukraińców zostało zmuszone do opuszczenia swoich domów (zgodnie z ocenami ekspertów Ukraina zajmuje dziewiąte miejsce na świecie pod względem liczby osób wewnętrznie przesiedlonych (OWP)¹. Na Ukrainie mamy z jednej strony do czynienia z dużą liczbą rodzin, osób wewnętrznie przesiedlonych, potrzebujących pomocy i wsparcia, natomiast z drugiej ze społecznościami terytorialnymi, które je przyjęły, a teraz w związku ze zmianami w ich strukturach społeczno-demograficznych oraz etniczno-religijnych, zmuszone są sprostać wyzwaniom integracyjnym. Wyżej opisana sytuacja powoduje napięcia społeczne, co z kolei wymusza poszukiwanie odpowiednich środków wzmocnienia wewnątrzukraińskich procesów integracyjnych. Sytuacja jest złożona ze względu na fakt, iż Ukraina do roku 2014 nie miała doświadczenia w zakresie niesienia pomocy rodzinom OWP, dotkniętych konfliktem zbrojnym. Dlatego też tak ważne miejsce zajmuje analiza aktualnych możliwości asystowania rodzinom potrzebującym wsparcia obecnych w międzynarodowych praktykach pomocy społecznej. Idzie o ocenę perspektyw realizacji udanych doświadczeń i ich adaptację do sytuacji ukraińskiej.

Baza źródłowa badań nad asystowaniem rodzinom jest na ogół wystarczająco szeroka. W „postradzieckiej” przestrzeni naukowej w Ukrainie zwykle chodzi o publikacje, przedstawiające metodologię wdrażania psychologicznych praktyk doradztwa rodzinnego oraz prowadzenia pracy socjalnej z określonymi grupami osób zainteresowanych (O. Wolgina, M. Gumina, N. Dmytryszyn, Z. Kisarczuk, A. Kozłowa, K. Madanes, G. Onyszczenko, T. Semygina, E. Sylajewa, G. Chomycz, R. Tkacz, J. Czupachina, T. Jurczenko itp.). Pojawiają się również nowe osiągnięcia naukowo-praktyczne oraz tłumaczy się zagraniczne publikacje z zakresu poradnictwa rodzinnego realizowanego przy wsparciu Kościoła, w szczególności dotyczące pracy w poradniach rodzinnych przy parafiach kościelnych (M. Bondarenko, M. Braun-Galkowska, A. Kataneo, G. Rajt, M. Chapman itp.). Opracowuje się oraz aprobejuje metody pomocy rodzinom migrantów, zwłaszcza w wychowywaniu dzieci (M. Bondarenko, L. Pidłypna, L. Kricak, S. Chrystofora, M. Bursztyn, Zgromadzenie Sióstr Służebnic Niepokalanej Panny Maryi ZSSNPM oraz inni). Jednak powyższe doświadczenie nie może być bezwarunkowo implementowane i stosowane w realizacji pomocy rodzinom OWP na Ukrainie ze względu na to, że modele ich integracji różnią się od modeli inte-

¹ M. Demyanenko, *Current problems of migrants in Ukraine*. 2006. [online:] http://www.nbuv.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2006:aktualni-problemi-pereselentsiv-v-ukrajini&catid=8&Itemid=350 dostęp: 04.02.2020 (in Ukrainian)

gracji rodzin zarobkowych migrantów². Ze względu na narzucony charakter migracji w wyniku konfliktu zbrojnego oraz jej wszystkie negatywne skutki społeczno-psychologiczne związane z zagrożeniami życia, rodziny OWP potrzebują szczególnej uwagi, a także trwałego wsparcia społecznego z przewidywaniem możliwości dostosowania mechanizmów stałego rozwoju systemu pomocy potrzebującym w Ukrainie. Rozpatrując szczególną sytuację życiową osób wewnątrznie przesiedlonych, należy skupić się na kontekście kulturowym społeczności lokalnych, który istotnie różni się w poszczególnych regionach Ukrainy. Życie w środowisku odmiennym kulturowo jest wyzwaniem dla osób wewnątrznie przesiedlonych: brak wiedzy dotyczącej praktyk lokalnych i umiejętności językowych oraz trudności w przystosowaniu się do kultury lokalnej są głównymi czynnikami, doprowadzającymi do niepowodzenia przesiedleńców na nowym miejscu. Aby poprawnie funkcjonować w środowisku odmiennym kulturowo, należy znać jego wartości, normy, przekonania i modele zachowań oraz dostosowywać się do nich. Znajomość języka środowiska przyjmującego w znacznym stopniu prowadzi do wzrostu kompetencji kulturowych. Wsparcie socjologiczne oraz działania społeczne, mają na celu pomoc osobom wewnątrznie przesiedlonym, a także społecznościom, które stają się dla nich nowym domem.

W tym kontekście potencjał integracyjny ma polski model asystowania rodzinnego³, zakładający harmonizację wysiłków fachowców z różnych dziedzin, mających na celu pomoc rodzinie jako integralnej całości, w przeciwieństwie do działającej na Ukrainie tradycyjnej koncepcji pomocy społecznej poszczególnym kategoriom osób przez rozmaite organizacje pomocy społecznej. Polskie doświadczenie asystowania rodzinnego wykorzystano w trakcie realizacji projektu Caritas Ukraina i Caritas Polska „Tworzenie centrum wsparcia rodziny dla poprawienia jakości modelu integracji osób wewnątrznie przesiedlonych (OWP) i społeczności przyjmujących na Ukrainie”, co opisano w materiałach o charakterze naukowym i praktycznym⁴. Biorąc pod uwagę potrzebę wzmocnienia interakcji OWP z przyjmującym środowiskiem, znaczącym uzupełnieniem bazy źródłowej są publikacje poświęcone kulturalno-artystycznym działaniom integra-

² O. Ivankova-Stetsiuk, *Carriers of contradictions in territorial communities: fault lines* [w:] Ivankova-Stetsiuk O., Seleshchuk G. (ed.), *Overcoming faults-3: expansion of peacekeeping spaces in territorial communities of Ukraine (analytical notes in the fields)*, Stryi: Publishing house: Ukrpol, 2018, s. 32-49. (in Ukrainian).

³ I. Krasiejko, T. Świtek, *Między wsparciem a kontrolą – różne rozumienie roli asystentów rodziny*, [w:] Biernat T., Malinowski J. A., Wasilewska-Ostrowska K. M. *Rodzina w pracy socjalnej – aktualne wyzwania i rozwiązania*, Toruń: Edukacyjne Akapit. 2015, s. 275-296.

⁴ M. Bondarenko, *Methodical materials for heads of programs on implementation of social projects on support and support of the family, integration and development of communities in non-governmental and state organizations*. “Supporting, integrating”. Lviv: Logos, 2019, s. 7–44. (in Ukrainian).

cyjnym (E.D. Carlson, J. Engebretson, R.M. Chamberlain, C. Wang, M.A. Burris, T. Garvin oraz inni), których potencjał heurystyczny jest rzadko wykorzystywany w nowoczesnych badaniach.

Występują zatem pewne braki w badaniach nad procesami integracji rodzin OWP. Dla ich przezwyciężenia dokonujemy kompleksowej oceny wykorzystania polskiego doświadczenia asystowania rodzinom oraz jego adaptacji na Ukrainie, w celu rozszerzenia przestrzeni integracyjnej osób wewnątrznie przesiedlonych. Przyjęty cel przewiduje rozwiązanie kilku problemów badawczych:

1) analizę typowych przypadków adaptacji rodzin do sytuacji wymuszonego przesiedlenia z jednej strony, a z drugiej dostosowania się społeczności przyjmujących do zmian we własnej strukturze przez rozszerzenie granic wynikających z przyjęcia „innych”;

2) analizę praktyk udanej realizacji projektów społecznych i kulturalno-artystycznych, mających na celu osiągnięcie istotnych społecznie celów;

3) opracowanie naukowo-praktycznych zaleceń dotyczących stałego rozwoju systemu pomocy społecznej, udzielanej rodzinom na Ukrainie na podstawie doświadczenia polskich państwowych służb pomocy społecznej i organizacji pozarządowych, działających na rzecz obniżenia poziomu konfliktu we współczesnych społecznościach oraz ich integracji.

Badaniami zostanie objęta przestrzeń integracji, procesy interakcji podmiotów społecznych – społeczności przyjmujących oraz rodzin osób wewnątrznie przesiedlonych. Natomiast przedmiotem badań będą aktualne praktyki implementacji polskiego doświadczenia pomocy rodzinom osób wewnątrznie przesiedlonych na Ukrainie, mające na celu pogłębienie ich integracji z przyjmującym środowiskiem. Analiza będzie miała na celu zrozumienie sytuacji przymusowego przesiedlenia jako doświadczenia subiektywnego, związanego z komunikacją międzykulturową oraz potrzebą nabycia kompetencji międzykulturowych. Podstawą realizowanych badań będą wywiady fokusowe przeprowadzone w społecznościach Ukrainy, w których działają organizacje takie jak: Centrum Wsparcia rodzin Caritas (Drohobycz, Zaporozże, Iwano-Frankiwnsk, Kamjanske, Kołomyja, Charków), oraz materiały wystawy fotograficznej pt. „NaDzieję Rodzina. Społeczność”, powołanej w celu promowania integracji rodzin dotkniętych konfliktem zbrojnym.

Integracja poprzez adaptację: zrozumieć „innych”

Na początku konfliktu zbrojnego na Wschodzie Ukrainy, wraz z rozpoczęciem procesu masowej migracji z obszarów prowadzenia działań wojennych, wiele rodzin ukraińskich zostało zmuszonych do rozpoczęcia nowego etapu życia, w którym ludzie muszą pokonać liczne trudności. Społeczności lokalne ciężko przeżywały ten czas, reagując na wyzwania wynikające z dywersyfikacji przez

stopniowe łagodzenie konfrontacji pomiędzy „starymi” a „nowymi” jednostkami identyfikacyjnymi (a takie konfrontacje, jak wiadomo zawsze utrudniają proces solidaryzowania się społeczeństwa)⁵. W szczególności dotyczy to społeczności lokalnych zachodniej części Ukrainy, które przed rokiem 2014 były dość jednolite pod względem aspektów etniczno-narodowych oraz religijnych, ale w wyniku inkluzyj osób przesiedlonych stały się środowiskami wielokulturowymi.

W niniejszym artykule zostaną opisane dwa przypadki takich społeczności na zachodzie Ukrainy (m. Drohobycz obwodu Lwowskiego i m. Kołomyja obwodu Iwano-Frankowskiego). Właśnie tutaj, jeszcze wiosną 2014 r., po aneksji Krymu, udzielono pierwszej pomocy społecznej rodzinom Tatarów krymskich, nieco później, wraz z początkiem konfliktu zbrojnego na Wschodzie Ukrainy, również przesiedleńcom z Donbasu: *To była bardzo ciężka praca ze względu na bardzo duży przepływ osób. I tak się stało, że służby państwowe dzwoniły do nas, i same zadawały pytania, czy naprawdę mamy jakkolwiek pomóc (...). Bo oni zrobili to, co do nich należało, chcieliby bardziej pomóc i dzwonili, żeby do nas skierować jeszcze więcej osób przesiedlonych*; *„Byli ludzie, którzy przyszli do nas tylko z jedną walizką. A następnie było poszukiwanie mieszkania, rejestracja dokumentów, dalsze wsparcie. Osobom tym było trudno nawet, żeby pójść do sklepu, ponieważ obawiały się one: „jak będę postrzegany jak zaczną mówić w języku rosyjskim”*⁶.

Na początku chodziło o pomoc humanitarną, ale jednak z czasem powstała potrzeba kompleksowej pomocy rodzinom osób przesiedlonych, mająca na celu wzmocnienie integracji ze środowiskiem przyjmującym. Dlatego w społecznościach (w ramach wskazanego wyżej projektu Caritas Ukraina i Caritas Polska) uruchomiono działalność (w latach 2017- 2019) Centrum wsparcia rodzin (dalej CWR). Centra zostały zaprojektowane w postaci specjalnej platformy integracyjnej sprzyjającej aktywnej komunikacji między rodzinami potrzebującymi a realizatorami projektu. W konsekwencji, pracownicy lokalnych ośrodków Caritasu mieli możliwość wyboru optymalnych środków wsparcia rodzin w nawiązywaniu kontaktów społecznych; realna współpraca z samorządami lokalnymi oraz instytucjami edukacyjnymi, pomagającymi w poprawie adaptacji społecznej; dobieranie tematyki i prowadzenie szkoleń, spotkań grupowych, oraz organizowanie imprez integracyjnych i zajęć terapeutycznych⁷. Jednocześnie miało miejsce wsparcie analityczne działalności centrum, w efekcie którego (pod

⁵ A. Ruchka, *Identification dimensions of modern Ukrainian society* [w:] A. Ruchka, *Sociocultural Identities and Practices*, Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. (in Ukrainian), 2002, s. 155.

⁶ Fragmenty wypowiedzi pozyskanych podczas badań od przedstawicieli społeczności zaangażowanych w służeńiu społecznym rodzinom osób wewnątrznie przesiedlonych w m. Kołomyja obwodu Iwano-Frankowskiego (2019 r.).

⁷ L. Aza., *Ethnic Identity: Forms of Presentation and Specifications* [w:] A. Ruchka (ed.) *Sociocultural Identities and Practices*, Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2002, s. 202-203. (in Ukrainian).

przewodnictwem autorki tekstu) dokonywano ewaluacji wprowadzenia polskiego doświadczenia asystowania rodzinnego na Ukrainie w perspektywie społeczno-antropologicznej, z naciskiem na jakościowy opis oraz interpretację zjawisk⁸. W szczególności przeprowadzono wywiady grupowe oraz zebrano narracje, które postrzegano jako rodzaj specyficznego uogólnienia doświadczeń emocjonalnych i społecznych, poprzez utrwalenie stworzonych przez poszczególne jednostki znaczeń, uczuć i wyborów. Podczas ich analizy uwzględniono stanowisko J. Johnsona dotyczące znaczącego potencjału heurystycznego realizowanych wywiadów w zakresie zdobywania wiedzy o sensie życia ludzkiego⁹. Przeprowadzona analiza narracyjna wykazała między innymi, że: rodziny wewnętrznie przesiedlonych Tatarów krymskich mają pewne problemy z zachowaniem swojej tożsamości etniczno-narodowej, co utrudnia ich integrację ze środowiskiem społeczności przyjmującej. Pojawiające się trudności dotyczą głównie komunikacji międzykulturowej oraz kulturowo-edukacyjnej, wiążą się z brakiem możliwości nauczania dzieci w języku ojczystym, a co za tym idzie, z komplikacjami w asymilacji etniczno-kulturowej: „*Mamy centrum kultury, są również kobiety z wykształceniem - nauczycielki*”. *Właśnie ze specjalnością „język i literatura krymskotatarska”.* *Ale jednak problem polega na tym, że za to trzeba zapłacić (...). Dziś niestety jest taka sytuacja, że każdy sam uczy swoje dziecko (...). Mamy tu około dwadzieścia rodzin. Jesteśmy wspólnotą. Stanowimy społeczność (...). Ale nie wszyscy zarabiają tyle, że mogą zapłacić (...). Zgodnie z tradycją mamy, co najmniej trójkę dzieci w każdej rodzinie”; „Dzieci pomalutku zaczynają zapominać język ojczysty (...). Nasze dzieci po nas w ogóle przestaną posługiwać się językiem”¹⁰.*

Możemy zatem zauważyć, że zmiany w strukturze etniczno-społecznej w społecznościach przyjmujących, doprowadziły do potrzeby pewnego rodzaju rekonceptualizacji w zmienionych warunkach bytowych wizerunku „dla innych”, jako elementu tożsamości etnicznej w kontekście kształtowania się nowej uświadomionej przestrzeni komunikacji i interakcji¹¹. Niemniej jednak, jak wykazały grupy fokusowe, trudności z integracją powstały nie tylko w rodzinach wymuszonych przesiedleńców z Krymu – Tatarów krymskich, ale również w rodzinach osób wysiedlonych ze Wschodu, przy czym zarówno dotyczy to

⁸ A. Melnikov, *Existential sociology: problems of identification of paradigmatic specificity: monograph*. Kiev: Millennium 2018.

⁹ I. Krasiejko, T. Świtek, *Między wsparciem a kontrolą – różne rozumienie roli asystentów rodziny* [w:] Biernat T., Malinowski J. A., Wasilewska-Ostrowska K.M., *Rodzina w pracy socjalnej – aktualne wyzwania i rozwiązania*, Toruń: Edukacyjne Akapit. 2015, s. 275–296, s. 138.

¹⁰ Fragmenty wypowiedzi pozyskanych podczas badań od przedstawicieli rodzin osób wewnętrznie przesiedlonych w m. Drohobycz, obwodu Lwowskiego (2019 r.).

¹¹ L. Aza, *Ethnic Identity: Forms of Presentation and Specifications* [w:] A. Ruchka (ed.) *Sociocultural Identities and Practices*, Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2002, s. 202-203. (in Ukrainian).

osób narodowości ukraińskiej, jak i rosyjskiej. Potwierdza to potrzebę rozwoju kompetencji międzykulturowych osób wewnątrznie przesiedlonych, nawet w przypadku przedstawicieli większości etnicznej. W pewnym stopniu trudności z integracją pierwszych (rodzin Tatarów krymskich) są naturalne, biorąc pod uwagę ich cechy etniczno-kulturowe – nietypowe dla tradycyjnego środowiska ukraińskiego, jakim jest społeczność niewielkiego, współczesnego miasteczka na zachodzie Ukrainy: *„Bardzo chcielibyśmy, aby ludzie wiedzieli o nas więcej, ponieważ do tej pory (już piąty rok tutaj mieszkamy) jest wiele osób, które nie znają ani nas, ani naszej kultury. Do tej pory wszyscy pytają: a co u was, jak się macie? (...). Naprawdę chcielibyśmy kontaktować się z miejscową ludnością, ponieważ tutaj mieszkamy, nie możemy po prostu zamknąć się w naszej ciasnej społeczności”*¹². Sytuacja zaś tych ostatnich (wysiedleńców ze Wschodu) jest inna.

Badania międzyetnicznych interakcji w wielokulturowych społecznościach Zachodniej Ukrainy wskazują na długą tradycję współistnienia różnych (w etnicznych oraz kulturalno-religijnych aspektach) grup. Bliższymi są przedstawiciele tych grup, które łączą wspólne wartości religijne, zbliżona orientacja światopoglądowa, oraz społeczności bliskie pod względem językowo-kulturowym¹³. Jednak, jak pokazują wyniki przeprowadzonych wywiadów grupowych, tradycja ta obecnie (w kontekście sytuacji przedłużającego konfliktu zbrojnego na wschodzie Ukrainy) faktycznie została przerwana. O ile rodziny Tatarów krymskich są postrzegane przez przedstawicieli społeczności przyjmującej jako „inni”, to rodziny wymuszonych przesiedleńców ze Wschodu (Ukraińców, a tym bardziej etnicznych Rosjan) jako „obcy”¹⁴, oprócz tego, że „wybrali” w krytycznym dla siebie momencie właśnie Ukrainę: *„ On (przedstawiciel społeczności przyjmującej – aut.) twierdzi, że nasi chłopaki tam za was umierają. Ja mówię: „Przepraszam, za kogo za nas? Gdzie umierają? Mówię bez żadnego strzału wzięli Krym”. A on mówi: „Ty jesteś z Krymu” Ja mówię, że tak, jestem krymskim Tatarem. Potem on już: „ Bracie, przepraszam, myślałem, że jesteś z Doniecka”. Niestety taka tendencja utrzymuje się. Kiedy oni słyszą, że jestem Tatarem krymskim, to braterski naród? Postawy do tych, które są ze wschodu krytyczne. Bardziej krytyczne niż do nas”*¹⁵. Sytuację tę można wyjaśnić obecnością w społecznościach przyjmujących pewnych „linii uskoku”, nie tylko etniczno-

¹² Fragmenty wypowiedzi pozyskanych podczas badań od przedstawicieli rodzin osób wewnątrznie przesiedlonych w m. Drohobycz, obwodu Lwowskiego (2019 r.).

¹³ M. Bondarenko, *Methodical materials for heads of programs on implementation of social projects on support and support of the family, integration and development of communities in non-governmental and state organizations*. “Supporting, integrating”. Lviv: Logos, 2019, s. 7-44. (in Ukrainian).

¹⁴ H. Tajfel, *Social psychology of intergroup relations*. Annual Review of Psychology, 1982, vol. 33, s. 1-39.

¹⁵ Fragmenty wypowiedzi pozyskanych podczas badań od przedstawicieli rodzin osób wewnątrznie przesiedlonych w m. Drohobycz, obwodu Lwowskiego (2019 r.).

kulturowych, ale również ideologicznych, to znaczy takich, które zakładają odmienne punkty widzenia dotyczące optymalnych kierunków rozwoju społecznego, opartych na różnych orientacjach wartościujących¹⁶.

Trudności integracyjne rodzin OWP ze środowiskiem przyjmującym mają negatywny wpływ na społeczny mikroklimat: wszelkiego rodzaju napięcia społeczne, nawet istniejące w ukrytej postaci, zawsze niosą w sobie zagrożenie ewentualnych zakłóceń¹⁷, dlatego aktualne staje się zapotrzebowanie na struktury pomocy społecznej mające na celu wsparcie każdej rodziny, przed którą powstają wyzwania adaptacji do trudnych warunków życiowych, dla koordynacji działania wszystkich jednostek pomocy społecznej w społeczności terytorialnej¹⁸.

Kształtowanie się takich struktur jest szczególnie ważne dla Ukrainy, ponieważ tutaj, w przeciwieństwie do „sąsiedniej” Polski, nie przewidziano systematycznego wsparcia rodziny w potrzebie w celu rozwoju wiedzy, umiejętności oraz dyspozycji, niezbędnych do samodzielnego aktywnego życia. W szczególności na Ukrainie nie przewidziano stanowiska asystenta rodzinnego (jak ma to miejsce w Polsce), który jest przydzielany w chwili pojawienia się trudności w pracy z rodziną, za jej zgodą oraz przy aktywnym zaangażowaniu wszystkich jej członków w proces pracy, przy jasnym określeniu jego funkcji. Prowadzi to do znacznego utrudnienia pracy z rodzinami OWP oraz innymi rodzinami potrzebującymi pomocy. Jednak ze względu na aktywny rozwój społeczeństwa obywatelskiego na Ukrainie, promowanie oraz rozwój asystowania rodzinnego jest możliwy w ramach działalności organizacji pozarządowych. Przykładem może być praca CWR: *„Niestety pracownicy ośrodków terytorialnych lub edukacyjnych, a także ośrodków pomocy społecznej dla rodzin, dzieci i młodzieży nie mogą objąć wszystkich rodzin potrzebujących takiej pomocy. Istnieje również podstawowy poziom obsady i obciążenia. Dlatego właśnie, organizacjom charytatywnym należy się ogromną „wdzięczność” za to, że wciąż podejmują pracę, której nie są w stanie wykonać pracownicy ośrodków terytorialnych lub ośrodki pomocy społecznej”*. *„Caritas jest pierwszym. Przynajmniej ma jakieś wyobrażenie na temat funkcji, jaką powinien spełniać asystent rodzinny, co ma robić, jak pracować”*¹⁹.

¹⁶ O. Ivankova-Stetsiuk, *Carriers of contradictions in territorial communities: fault lines* [in:] Ivankova-Stetsiuk O., Seleshchuk G. (ed.), *Overcoming faults-2: expansion of peacekeeping spaces in territorial communities of Ukraine (analytical notes in the fields)*, Stryi: Publishing house: Ukrpol, 2017, s. 25–28. (in Ukrainian).

¹⁷ Ye. Siryj, M. Nahabich, *Research of social tension in Ukraine: basic aspects and development of tools*. Kyiv: Globe. (in Ukrainian), 2018, s. 113.

¹⁸ M. Klimek, *Miejsce powiatowych centrów pomocy rodzinie w systemie pomocy społecznej*. „Społeczeństwo i Rodzina” 2019, nr 58 (1), s. 25–36.

¹⁹ Fragmenty wypowiedzi pozyskanych podczas badań od przedstawicieli społeczności zaangażowanych w służeńiu społecznym rodzinom osób wewnętrznie przesiedlonych w m. Kołomyja obwodu Iwano-Frankowskiego (2019 r.).

O wysokim potencjale integracyjnym polskiego podejścia do asystowania rodzinnego świadczy między innymi zmiana jakościowa podmiotów pomocy społecznej, którą można zaobserwować w społecznościach, w których działają struktury CWR. Stają się nimi: rodzina potrzebująca z jednej strony oraz społeczność przyjmująca – z drugiej. Na skutek tego w pierwszym przypadku dostrzegamy pozytywną dynamikę, przejście od rodziny w kompleksowym kryzysie; bez mieszkania, podstawowych środków do życia oraz trwałych więzi społecznych, która wciąż znajduje się w trudnej sytuacji, do rodziny, która mimo okoliczności znajduje siłę, by zadbać o własną godność: *Jeżeli już obserwowalne są przejawy kultury psychologicznej samozaradności, że osoba już przyszła tutaj i otworzyła się nie tylko ze względu na brak pieniędzy lub możliwości oddania dziecka do przedszkola, ale przyszła z wewnętrznym dyskomfortem psychicznym i wiedziała, gdzie ma przyjść, to już jest dobrze*²⁰. W drugim przypadku (w odniesieniu do społeczności), zawdzięczając zainicjowanym przez Centrum działaniom integracyjnego wsparcia rodzin oraz programom wymiany, a także wizyt rodzin (w postaci formatu Wschód – Zachód), ujawnia się tendencja do rozszerzania się przestrzeni integracyjnej w społecznościach: *Te wizyty (...) przynoszą bardzo dobre rezultaty. Osoby przyjeżdżające z Zaporozża i mieszkające tutaj w rodzinach miejscowych (...). Oni wrywiają się ze swojego środowiska i komunikują się z ludźmi tutaj, co jest bardzo dobre*²¹.

Ogólnie na podstawie wyników zogniskowanych wywiadów grupowych można dojść do wniosku, że proces integracji rodzin OWP ze społecznością przyjmującą, w której jest CWR, odbywa się na trzech poziomach. Na pierwszym poziomie ma miejsce aktualizacja asystowania rodzinnego w ramach CWR, co stwarza warunki dla rozwoju u beneficjentów umiejętności oraz nawyków samodzielnego rozwiązywania problemów i problemów własnej rodziny. Widzimy jak przeżywanie negatywnego doświadczenia, przede wszystkim w sytuacji zagrożenia życia, staje się szansą do przejścia ze stanu niestabilności i nieprzewidywalności do odczucia głębokiego kontaktu ze światem, przez wypełnienie życia nowymi znaczeniami²². Na poziomie drugim integracja odbywa się drogą rozwoju nowych form pomocy społecznej, przewidujących aktywne wykorzystanie zasobów bliskiego otoczenia w celu zjednoczenia ludzi ze wspólnym losem oraz osiągnięcia z nimi postawionych celów. W szczególności pojawia się jakościowo nowy fenomen – tutoring rodzinnego (mentorowania). Zja-

²⁰ Fragmenty wypowiedzi pozyskanych podczas badań od przedstawicieli społeczności zaangażowanych w służeńiu społecznym rodzinom osób wewnątrznie przesiedlonych w m. Drohobycz, obwodu Lwowskiego (2019 r.).

²¹ Fragmenty wypowiedzi pozyskanych podczas badań od przedstawicieli społeczności zaangażowanych w służeńiu społecznym rodzinom osób wewnątrznie przesiedlonych w m. Kołomyja obwodu Iwano-Frankowskiego (2019 r.).

²² N. A. Kasavina, *Existential experience: despair and hope*. Philosophical sciences, № 10, 2016, s. 54-67. (in Russian).

wisko to dotyczy rodziny, która pomyślnie ukończyła proces integracji z nowym środowiskiem, w stosunku do rodziny, która dopiero zaczyna tę drogę²³. Na poziomie trzecim CWR dochodzi do inicjacji aktywności ze strony społeczności, która stopniowo przyjmuje na siebie odpowiedzialność za ludzi potrzebujących, integrując się z nimi. Proces ten dokonuje się poprzez aktualizację praktyk, zorientowanych na osiągnięcie społecznie znaczących celów, takich jak: rozszerzenie przestrzeni interakcji dla integracji rodzin osób wewnątrznie przesiedlonych, zwiększenie wartości społeczności jako głównego ogniwa społeczeństwa oraz ukształtowanie się infrastruktury komunitarystycznej²⁴. Biorąc pod uwagę doniosłość procesów kulturalnych w życiu społecznym Ukraińców, którzy w różnych okresach historycznych byli i zostają zmuszeni do odpowiedzi na wyzwania integracyjne oraz kreowanie własnej tożsamości, aktualne stają się projekty społeczno-artystyczne, które wzmagają zainteresowanie tematem integracji osób wewnątrznie przesiedlonych ze środowiskiem przyjmującym, na czym skupimy się dokładniej w dalszej części artykułu.

Rodzina i wspólnota: potencjał integracyjny projektów społeczno-artystycznych

Wyraźnym przykładem projektu społeczno-artystycznego, którego celem jest zwracanie uwagi wspólnoty na ten lub inny problem społeczny, poprzez jego przekształcenie za pomocą technik artystycznych z „niewidzialnego” (nieuświadomianego przez ludzi) na „widzialny”, a zatem na poszukiwanie strategii odpowiedzi na wyzwania społeczne jest Foto Voice Project (projekt fotowizji lub fotograficzna nowela)²⁵. *PhotoVoiceProject* jest z natury badaniem pilotażowym (*Action research*), ponieważ ma charakter interdyscyplinarny i zbiorowy oraz zorientowany na osiągnięcie wzajemnego zrozumienia stron zainteresowanych konkretnym projektem²⁶. W trakcie realizacji inicjatyw projektu, aktywnie wykorzystywany jest potencjał społeczny fotografii artystycznej w nawiązywaniu dialogów międzygrupowych z ludźmi znajdującymi się w potrzebie oraz w celu głębszego zrozumienia problemów społeczności, poprzez analizę odpowiednich wizualnych obrazów, odtwarzających ten lub inny punkt widzenia w kontekście wybranej kwestii.

²³ O. Ivankova-Stetsiuk, *Introduction. Hope. Family. Community. Photo exhibition. Catalog*, Lviv: Color PRO LLC. 2019 (in Ukrainian).

²⁴ A. Etzioni, *The Spirit of Community*. London. Fontana Press., 1995, s. 27.

²⁵ G. Walton, S. Schleien, L. Brake, *Photovoice: A Collaborative Methodology Giving Voice to Underserved Populations Seeking Community Inclusion*. „Therapeutic Recreation Journal”, Vol. XLVI, No. 3, 2012, s. 168–178.

²⁶ R. Davison, M. Martinsons, N. Kock, *Principles of canonical action research*. „Information Systems Journal”. №14(1). 2004, s. 65–86.

Uświadamiając potencjał integracyjny *PhotoVoiceProject*, jako społeczno-artystycznego projektu, a mianowicie: jego możliwości rozszerzenia z pomocą technik artystycznych (fotografia artystyczna) przestrzeni aktywności obywatelskiej w społecznościach terytorialnych, przeżywających kryzys zmian w następstwie przedłużającego się konfliktu na wschodzie kraju, oraz mając na względzie konieczność zapoznania się jak największej liczby ludzi (w tym interesariuszy) z efektami wprowadzenia polskiego doświadczenia asystowania rodzinom na Ukrainie, w 2019 r., w ramach wskazanego wyżej projektu Caritas Ukraina i Caritas Polska zorganizowano wystawę fotograficzną „NaDzieja. Rodzina, Społeczność”. Wystawa została zorganizowana w celu wzmocnienia integracji rodzin OWP i pokazania udanych przykładów międzygrupowych interakcji społecznych, zrealizowanych na platformie Centrum Wsparcia Rodzin. Ze względu na szczególną wagę integracji w społecznościach, których etniczno-społeczna struktura uległa znacznemu urozmaiceniu w ostatnich latach, (o czym wspomiano wyżej), na miejsce realizacji projektu wybrano m. Kołomyję²⁷. Wystawa została otwarta w lipcu 2019 r. w Narodowym Muzeum Sztuki Ludowej Huculszczyzny i Pokucia imienia Josafata Kobryńskiego (m. Kołomyja obwodu Iwano-Frankowskiego), którego sale od momentu jego założenia były i pozostają przestrzenią integracji Ukraińców jako wspólnoty. Wzbudziła ona duży rezonans publiczny. W jej otwarciu jak również w dalszych prezentacjach, uczestniczyli przedstawiciele władz, ministerstw, organizacji pozarządowych, partnerzy zagraniczni oraz fundatorzy projektu; informację o wystawie zamieszczono nie tylko w lokalnych, ale również krajowych mediach (środkach przekazu informacji)²⁸.

Ponad ogólną ideę integrację społeczeństwa, które przewycięża następstwa konfliktu zbrojnego, wystawa miała również lokalny cel – przekazać ludziom myśl o tym, że nowe życie rodzin ze wschodu Ukrainy oraz Krymu w nowym miejscu nie tylko puściło młode pędy, ale w znacznym stopniu zakorzeniło się, co daje nadzieję na lepszą przyszłość. Jest to nie tylko nadzieja, która „umiera ostatnia” nawet w przypadku utraty wszystkich niezbędnych do życia zasobów i pozostaje tylko błaganie o pomoc w sytuacji beznadziejnej. To NaDzieja, ujawniająca się jako chęć do działania, do osiągnięcia zmian w samym sobie i swoim życiu (co właściwie zakłada nazwa projektu)²⁹.

²⁷ PhotoVoice Project «Nadzieja rodziny». Caritas Ukraina przygotowano przy wsparciu Caritas Polska oraz Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP we współpracy z Instytutem Etnologii NAN (Narodowej Akademii Nauk) Ukrainy (dział współczesnej etnologii Ukrainy, realizujący projekty, mające na celu badanie interakcji etniczno-kulturowych we współczesnej Ukrainie).

²⁸ *A photo exhibition "Hope. Family. Community" in Kolomyia*. 2019. [online:] <http://visty.in.ua> dostęp 19.11.2019.

²⁹ O. Ivankova-Stetsiuk, *United by the challenges of migration: family tutoring as a new practice of public activism of Ukrainians*. Public activism of Ukrainian migrants in Europe: united by new challenges: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference, October 24, 2019. Lviv: A priori, s.158-160. (in Ukrainian), 2019, s. 3.

Wystawa fotograficzna „NaDzieja. Rodzina, Społeczność”, zgodnie z formatem *PhotoVoiceProject*, zakłada „dopuszczenie do głosu” członków rodzin przesiedleńców (w czasie oraz w wyniku konfliktu na wschodzie Ukrainy). Pozwoliła im ona na „opowiedzenie” swoim nowym sąsiadom (społeczności przyjmującej) o swojej drodze adaptacji oraz integracji poprzez otrzymanie nowych, zawsze skomplikowanych, ale wreszcie udanych doświadczeń adaptacyjnych do złożonych oraz zmiennych warunków życia. Przez to pośrednio promowano także nowe trendy w niesieniu pomocy społecznej rodzinom OWP oraz innym osobom potrzebującym, a także ujawniono nowe tendencje w rozwoju współczesnej wielokulturowej społeczności lokalnej. Zdjęcia były zrobione przez pracowników oraz wolontariuszy fundacji charytatywnej „Caritas Kołomyja” (Iwanna Fedorak oraz inni) w latach 2018-2019, w ramach wykonywanej misji służenia społecznego. W obiektywie kamery znalazły się zarówno rodziny osób wewnątrznie przesiedlonych, jak i środowiska ich społecznego wsparcia i integracji. Otrzymane materiały zostały przygotowane i zaprezentowane przez kustosza w formie wystawy, w postaci 8 przypadków (m.in.: „Serce Krymskie na Bukowinie”, „Odnawianie”, „Życie trwa”, „Społeczność w jedności”, „Z nadzieją w każdym dniu”), z których każdy opowiada historię integracji – rodziny czy przedstawicieli samej społeczności.

Do powyższego należy dodać, że wystawa fotograficzna „NaDzieja. Rodzina, Społeczność” była drugim autorskim projektem głosowo-fotograficznym Caritasu (pierwszy identyczny projekt pod tytułem „Szara strefa. Człowiek. Los”, zrealizowano nieco wcześniej, aby zwrócić uwagę na życie w tzw. strefie „buforowej” na wschodzie Ukrainy i w ten sposób mówić o znaczeniu poszukiwania sposobów akceptacji „innych”³⁰.

Pomimo istnienia pewnych różnic w celach zorganizowanych wystaw fotograficznych oraz w ich rozwiązaniach projektowych, charakteryzują się one jednym koncepcyjnym schematem realizacji³¹, którego głównymi elementami były: dobór aktualnej dla współczesnego społeczeństwa tematyki; patos pokojowy i integracyjny; rezygnacja z przedstawienia zdjęć profesjonalnych fotografów, a zamiast tego wykorzystanie zdjęć zrobionych przez pracowników oraz wolontariuszy; konceptualizacja artefaktów w formie przypadków, a co za tym idzie wykorzystanie stojaków na zdjęcia (przypadki); rozwiązania projektowe (kompozycja stojaków, plakatów, banerów) skierowane na maksymalizację dostępności przekazywanych wartości i znaczeń; aktywne pozyskanie zasobów organiza-

³⁰ O. Ivankova-Stetsiuk, *Introduction. Gray area. Man. Fate. Photo exhibition. Catalog*, Lviv: Color PRO LLC. 2018 (in Ukrainian).

³¹ Doświadczenie realizacji inicjatyw społeczno-artystycznych Caritas Ukraina w projekcie głosowo-fotograficznym (Photo Voice Project) skonceptualizowane przez autora w ramach wykonywania pracy naukowo-badawczej w Instytucie Etnologii NAN (Narodowej Akademii Nauk) Ukrainy „Praktyki tradycyjno- bytowe i artystyczne Ukraińców w procesach tworzenia kultury etnicznej” numer rejestracji państwowej 0118U001796.

cyjno-finansowych ofiarodawców projektów charytatywnych, zaangażowanie kapitału społecznego muzeów, centrum wystawienniczych do promowania idei projektu w sieciach społecznych; organizacja i otwarcie wystawy fotograficznej jako wydarzenia publicznego dla społeczności; rozpowszechnianie katalogu wystawy w celu promowania projektu fotograficzno-głosowego jako formy skutecznych praktyk charytatywnych; pozycjonowanie wystawy jako migrującej, jej prezentacja w różnych miastach na Ukrainie oraz za granicą.

W ten sposób wystawa fotograficzna „NaDzieja. Rodzina, Społeczność” powstała jako „głos społeczności” (m. Kołomyja obwodu Iwano-Frankowskiego), która w ciągu ostatnich kilku lat skutecznie wdrażała polskie doświadczenie adaptacji rodzin OWP, mające na celu wzmocnienie ich integracji ze środowiskiem przyjmującym. Biorąc pod uwagę fakt, iż kwestia adaptacji osób dotkniętych konfliktem zbrojnym dotyczy lub może potencjalnie dotyczyć wielu społeczności, powyższa wystawa fotograficzna wydaje się dość ważna i interesująca nie tylko dla społeczności, dla której ona powstała, ale dla każdej społeczności na Ukrainie oraz za granicą wśród tych, którzy mają doświadczenie przyjmowania innych, w tym również OWP, emigrantów, uchodźców. Idzie nie tylko o ich akceptację, ale również pomoc tym, którzy jej potrzebują, napełnianie serca ludzi Nadzieją, Miłością, Wiarą i Mądrością.

Wnioski

Praktyka wykorzystania polskiego doświadczenia asystowania rodzinie na Ukrainie w ramach działalności Centrum wsparcia rodzinnego w regionalnych ośrodkach Caritasu, wprowadziła zmianę w strukturze niesienia pomocy społecznej OWP oraz innym rodzinom potrzebującym wsparcia. Przede wszystkim w kwestii uzupełnienia istniejących w systemie ośrodków pomocy społecznej praktyk niesienia pomocy rodzinom nowymi inicjatywami, w tym wykorzystania technologii artystycznych, dla dalszego pogłębiania integracji rodzin przesiedlonych ze społecznościami miejscowymi. Należy zauważyć, że nadal aktualna pozostaje potrzeba kształtowania sieci wsparcia z wykorzystaniem asystentów rodziny, zgodnie z polskim wzorem. W chwili obecnej nie została jeszcze opracowana wyraźna, długoterminowa wizja wprowadzenia polskiego doświadczenia asystowania rodzinie w celu wzmocnienia wewnątrzukraińskich procesów integracyjnych. Jednakże ogólna prognoza jego aktualizacji wydaje się dość optymistyczna, biorąc pod uwagę wypracowane obecnie relacje partnerskie i znaczny postęp w nawiązywaniu społecznego dialogu. Rozwój komunikacji międzykulturowej jest niezwykle ważnym elementem adaptacji. Wzrost kompetencji międzykulturowych osób wewnątrznie przesiedlonych zwiększy ich skuteczność komunikacyjną oraz pozwoli na zapobieganie konfliktom w nowym środowisku. Świadomość różnic kulturowych oraz kompetencje w zakresie komunikacji międ-

dzykulturowej są niezbędnym warunkiem adaptacji osób wewnątrznie przesiedlonych w nowym środowisku kulturowym. Międzynarodowy zespół specjalistów, którzy w szerokim zakresie stosują światowe doświadczenie pracy z osobami wewnątrznie przesiedlonymi, jest jednym z warunków skutecznego kształtowania się kompetencji kulturowych.

Bibliografia

- A photo exhibition "Hope. Family. Community" in Kolomyia*. 2019. [online:] <http://visty.in.ua> dostęp 19.11.2019.
- Aza L., *Ethnic Identity: Forms of Presentation and Specifications*, w: A. Ruchka (ed.) *Sociocultural Identities and Practices*, Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2002, s. 202–203. (in Ukrainian)
- Bondarenko M., *Methodical materials for heads of programs on implementation of social projects on support and support of the family, integration and development of communities in non-governmental and state organizations*. "Supporting, integrating". Lviv: Logos, 2019, s. 7–44. (in Ukrainian)
- Chorniy P., *Ethnic groups of Galicia in the interwar period: interethnic (co) life and socio-cultural transformations: a monograph*. Lviv: Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine. 2018 (in Ukrainian)
- Davison R., M. Martinsons, N. Kock, *Principles of canonical action research*. *Information Systems Journal*. №14(1). 2004, s. 65–86.
- Demyanenko M., *Current problems of migrants in Ukraine*. 2006 [online:] http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2006:aktualni-problemi-pere-selentsiv-v-ukrajini&catid=8&Itemid=350 dostęp: 04.02.2020 (in Ukrainian)
- Etzioni A., *The Spirit of Community*. Fontana Press. London.1995.
- Ivankova-Stetsiuk O., *Carriers of contradictions in territorial communities: fault lines*, in: Ivankova-Stetsiuk O., Seleshchuk G. (ed.), *Overcoming faults-2: expansion of peacekeeping spaces in territorial communities of Ukraine (analytical notes in the fields)*, Stryi: Publishing house: Ukrpol, 2017, s. 25–28. (in Ukrainian)
- Ivankova-Stetsiuk O., *Introduction. Gray area. Man. Fate. Photo exhibition. Catalog*, Lviv: Color PRO LLC. 2018 (in Ukrainian)
- Ivankova-Stetsiuk O., *Carriers of contradictions in territorial communities: fault lines*, in: Ivankova-Stetsiuk O., Seleshchuk G. (ed.), *Overcoming faults-3: expansion of peacekeeping spaces in territorial communities of Ukraine (analytical notes in the fields)*, Stryi: Publishing house: Ukrpol, 2018, s. 32–49. (in Ukrainian)
- Ivankova-Stetsiuk O., *Introduction. Hope. Family. Community. Photo exhibition. Catalog*, Lviv: Color PRO LLC. 2019 (in Ukrainian)
- Ivankova-Stetsiuk O., *United by the challenges of migration: family tutoring as a new practice of public activism of Ukrainians*. *Public activism of Ukrainian migrants in Europe: united by new challenges: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference, October 24, 2019*. Lviv: A priori, 2019, s. 158–160. (in Ukrainian)
- Kasavina N.A., *Existential experience: despair and hope*. *Philosophical sciences*, № 10, 2016, 2016, s. 54–67. (in Russian)
- Klimek M., *Miejsce powiatowych centrów pomocy rodzinie w systemie pomocy społecznej*. „Społeczeństwo i Rodzina” 2019, nr 58 (1), s. 25–36.

- Krasiejko I., Świtek T., *Między wsparciem a kontrolą – różne rozumienie ról asystentów rodziny*, w: Biernat T., Malinowski J.A., Wasilewska-Ostrowska K.M., *Rodzina w pracy socjalnej – aktualne wyzwania i rozwiązania*, Edukacyjne Akapit. Toruń 2015, s. 275–296.
- Melnikov A., *Existential sociology: problems of identification of paradigmatic specificity: monograph*. Millennium, Kiev 2018.
- Palmova E.A., *Evaluation as an integral part of modern education*. Bulletin of the Taganrog Institute of Management and Economics. № 1, 2011, s. 85–90.
- Ruchka A., *Identification dimensions of modern Ukrainian society* [w:] A. Ruchka (ed.), *Sociocultural identities and practices*, Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. 2002 (in Ukrainian).
- Siryj Ye., Nahabich M., *Research of social tension in Ukraine: basic aspects and development of tools*. Globe. Kyiv 2018 (in Ukrainian).
- Tajfel H., *Social psychology of intergroup relations*. Annual Review of Psychology, 33, 1982, s. 1–39.
- Walton G., Schleien S., Brake L., *Photovoice: A Collaborative Methodology Giving Voice to Underserved Populations Seeking Community Inclusion*. Therapeutic Recreation Journal, Vol. XLVI, No. 3, 2012, s. 168–178.